

Ing. NIKOLA RAPAJIĆ
Poljopriv.-šum. fakultet, Zagreb

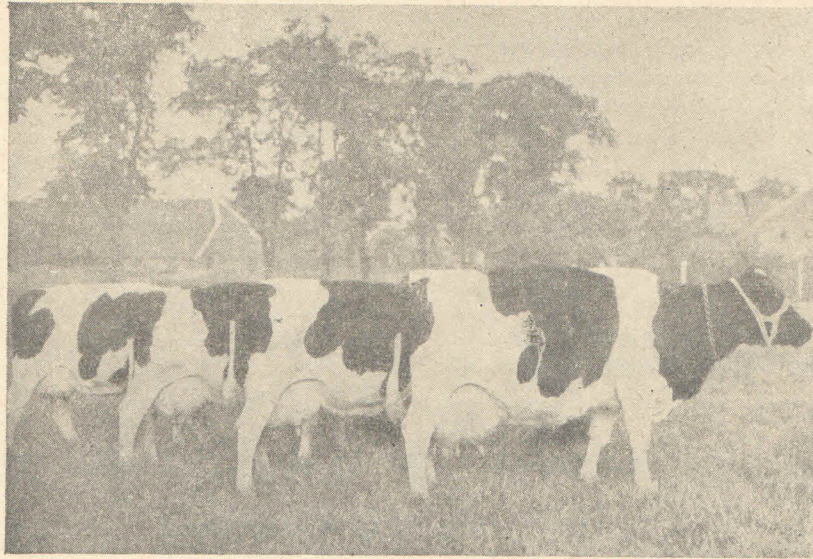
Tip gospodarenja kao faktor rentabiliteta poljoprivrednih poduzeća

Prodiranje kapitalizma u poljoprivredu znači u prvom redu pretvaranje samoopskrbnog gospodarstva u trgovačko-robno poduzeće*. Proporcije kultura, koje su se ustalile u samoopskrbnom gospodarstvu, ovisno o potrebama članova porodice ili uopće uživaoca proizvoda, a u skladu s prirodnim, društvenim i historijskim faktorima, mijenjaju se ovisno o tržištu, opet manje ili više u skladu s prirodnim, društvenim i historijskim faktorima.

Samoopskrbno (naturalno) gospodarstvo karakterizirano je velikom mješovitošću proizvoda, koji su svi podjednako važni. Trgovačko poduzeće, koje zamjenjuje samoopskrbno gospodarstvo, ima manje ili jače izraženu specijaliziranu proizvodnju, pa i monokulturu. Tako se u zemljama s razvijenom, naprednom poljoprivredom oformio velik broj raznih tipova gospodarenja. Tip gospodarenja karakterizira ona kultura ili grana proizvodnje, koja predstavlja glavni izvor prihoda poduzeća. U privredno razvijenim zemljama tipovi gospodarenja su jasno izdiferencirani, proučeni su i sistematizirani. Tendencija modernizacije poljoprivrede kreće općenito (ne samo u kapitalizmu) i prvenstveno tim putem. Tako je kod nas, samo je taj proces kod nas tek u začetku. Naučna istraživanja trebalo bi da mu prethode ili bar da se odvijaju uporedo, međutim i ona su u zametcima, sporodična i nesistematska, ponekad se i onemogućuju.

Premda kod nas nije proučeno pitanje tipova gospodarenja, glavni tipovi gospodarenja mogu se ipak uočiti po poljoprivrednim proizvodnim rajonima i čini mi se, u grubim crtama sistematizirati ovako:

*) Lenjin V. I.: Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi. Kultura, 1951.

Slika 1. Mliječno gospodarstvo na intenzivnim pašnjacima: prababa, baba, ma i i kćer — Njemačka

Slika 2. Tipična mliječna pašnjačka gospodarstva u Istočnoj Friziji, na intenzivnim pašnjacima

TIPOVI GOSPODARENJA U FNRJ*

I. rajon:

- 1.) Ratarsko,
- 2.) Ratarsko-stočarsko,
- 3.) Površarsko,
- 4.) Mješovito,
- 5.) Vinogradarsko.
- 6.) Vinogradarsko-voćarsko.

II. rajon:

- 1.) Voćarsko-vinogradarsko,
- 2.) Vinogradarsko,
- 3.) Voćarsko,
- 4.) Mješovito,
- 5.) Površarsko,
- 6.) Površarsko-ratarsko,
- 7.) Travnjačko.

III. rajon:

- 1.) Stočarsko-ratarsko,
- 2.) Planinsko,
- 3.) Ratarsko-stočarsko-voćarsko,
- 4.) Mješovito.

IV. rajon:

- 1.) Mješovito,
- 2.) Stočarsko-ratarsko,
- 3.) Masline,
- 4.) Masline-smokve,
- 5.) Smokve-bademi,
- 6.) Površarsko.

V. rajon:

- 1.) Mješovito,
- 2.) Ratarsko-stočarsko,
- 3.) Stočarsko-ratarsko,
- 4.) Vinogradarsko,
- 5.) Stočarsko-vinogradarsko,
- 6.) Površarsko,
- 7.) Stočarstvo-duhan,
- 8.) Riža,
- 9.) Planinsko.

---

*) Ovo je samo pokušaj sistematiziranja.

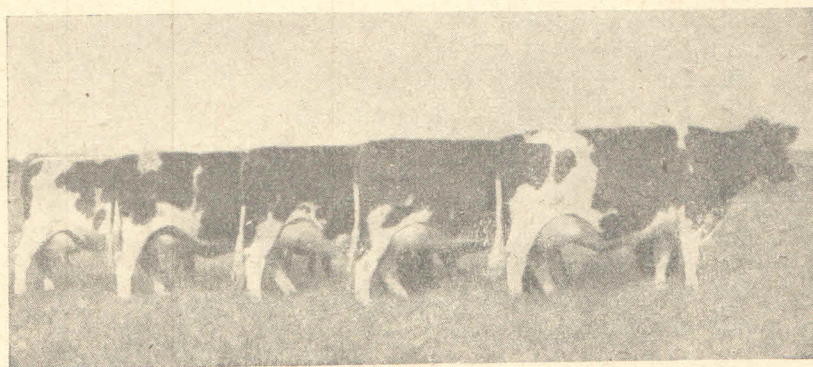
TIPOVI GOSPODARSTAVA U NEKIM STRANIM ZEMLJAMA

Zalcman i dr. navode glavne tipove gospodarenja u SSSR-u, kako slijedi:

1.) U okolici gradova u svim geografskim zonama:
mlijeko-povrće, povrće-mlijeko, i povrće-krumpir-mlijeko.

2.) U nečernozemnoj zoni:

Poduzeća, koja vode svinjogojstvo i proizvodnju mlijeka. Ako se proizvodi mlijeko, da se pomogne svinjogojstvo, odnos broja krmača je 1:3 do 1:2.

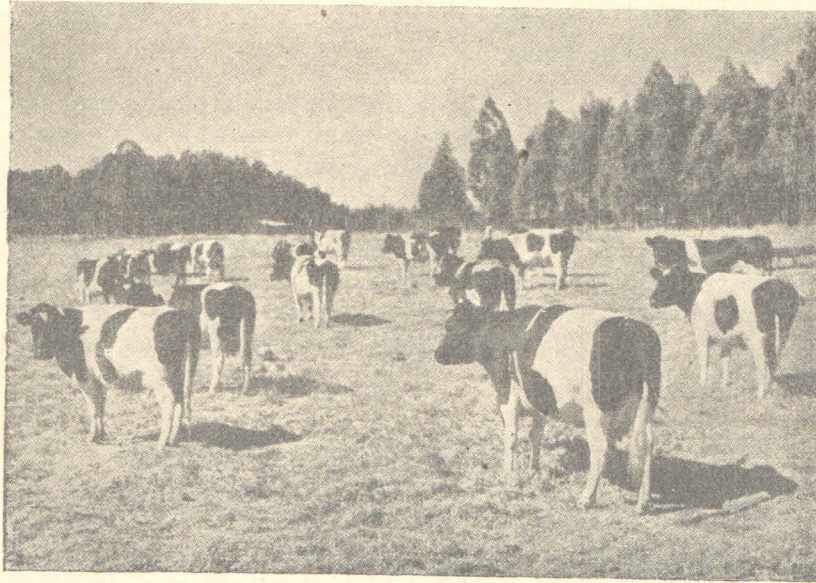
Slika 3. Potomstvo jednog bika — Njemačka

Slika 4. Mliječno gospodarstvo na intenzivnim pregonkim pašnjacima u Ontario — Kanada

3.) Stočarstvo-žitarska. Zauzimaju najveće područje SSSR.

4.) Mliječno-voćarsko-konjogojski. Dolaze u planinskim krajevima s bogatim pašnjacima i livadama, gdje se tlo teško obrađuje. Stoka se pregoni s jednih pašnjaka na druge u toku godine, kombiniraju govedarstvo s ovčarstvom i konjogojstvom. Najstarije pašnjake upotrebljavaju za ovce i koze.

*Slika 5. Mliječno gospodarstvo na intenzivnim pašnjacima
Čistokrvne istočnofrizijske muzne krave na ogradenim pašnjacima koji su obrasli
kikuju travom — Južna Afrika*

5.) Šećerna repa-žitarice-stočarstvo — u rajonima šećerne repe. Dopunske stočarske grane za proizvodnju mlijeka i mesa, gdje se goveda tove i repinim rezancima, te svinjogojstvo, u ratarstvu ozima pšenica.

Odnosi se na

6.) Svinjogojsko-mliječno-žitarski.

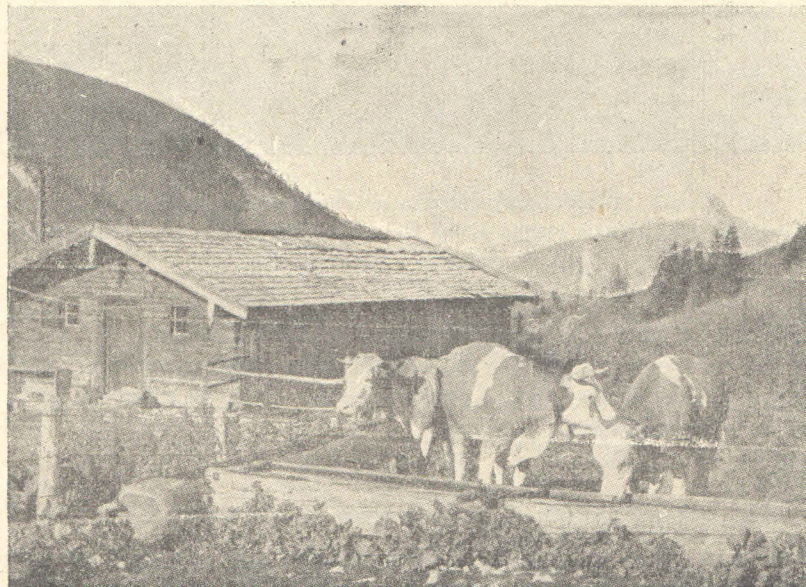
Glavna grana je svinjogojstvo, a žitarice pšenica i raž proizvode se uglavnom za tržište. Toga tipa se u obično svinjogojski sovhozi u šumskostepskoj i stepskoj zoni. U kolhozima te zone glavna grana su žitarice, a svinjogojstvo i mliječno stočarstvo su dopunske grane.

7.) Sovhozi smjera lan-stočarstvo u nečernozemnoj zoni je glavna grana, a uz nju dolazi tržno žito s dvije ili više grana stočarstva, kao dopunskim granama, svinjogojstvo na bazi iskorišćivanja krumpira i mliječno stočarstvo, te mliječno stočarstvo kombinirano s ovčarstvom.

8.) Pamuk-stočarstvo-svilarstvo u navodnjavnim područjima. Glavna kultura pamuk, a dopunske grane mliječno govedarstvo (na lucerni), ovčarstvo (prirodni pašnjaci) i svilarstvo (dudovi, koji rastu uz kanale za navodnjavanje). Često dolazi i vočarstvo, kao dopunska grana.

9.) Žitarice-pamuk-stočarstvo. U rajonima, gdje se pamuk ne navodnjava — glavne kulture su žitarice i pamuk, a dopunske trave i nekoliko grana stočarstva na bazi sijanja trava i žitarica za krmu. (To su kolhozi).

10.) Krumpir-žito-stočarstvo. Mliječno stočarstvo ili svinjogojstvo (ili slabije vrste stočarstvo). Ima ih najviše u rajonima proizvodnje industrijskog krumpira, gdje se nalaze tvornice žeste i škroba. Krumpir je glavna kultura, a dopunske su žitarice i trava i drugi (kolhozi).

Slika 6. Mliječno gospodarstvo na planinskim pašnjacima nadmorske visine 1500 do 2000 m u Bavarskoj — Njemačka

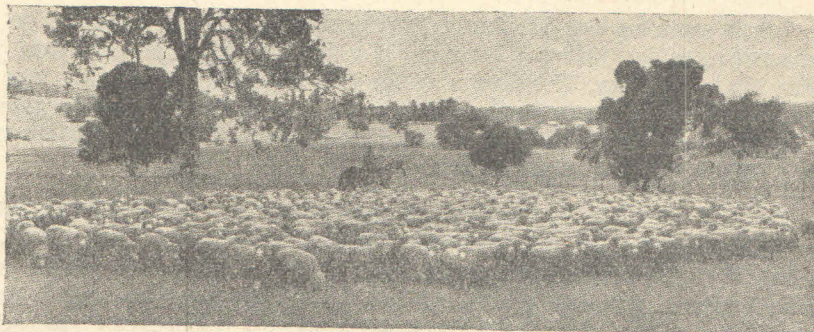
TIPOVI GOSPODARENJA U ENGLJSKOJ

Poljoprivredna poduzeća u Engleskoj su već odavna rajonirana, i racionalno specijalizirana. Ovaj proces je tekao uglavnom pod utjecajem ove tri grupe faktora:

Slika 7. Mliječno gospodarstvo na šumskim pašnjacima u Ontario — Kanada

- 1.) Grupa prirodnih faktora,
- 2.) Socijalno-ekonomska grupa i
- 3.) Grupa historijskih faktora.

Slika 8. Tipična ovčarska gospodarstva u Australiji. Veličina stada kreće se od 500 do 2000 glava

Prvenstveno pod utjecajem tih faktora, formiralo se u Engleskoj više tipova gospodarjenja (17), a osnovnih ima 7, i to:

1.) Brdska ovčarska gospodarstva. Proizvodi su janjci i vuna. To su pašnjačka gospodarstva sa stalnim i grubim podvodnim pašnjacima.

2.) Gospodarstva za uzgojnu stoku. Gaje se goveda i ovce, obično na malim jedinicama (farmama). Proizvodnja je malena.

3.) Gospodarstva za uzgoj i tovljenje stoke. U ovom sistemu ističe se tovljenje goveda. Ovo su nešto veće farme. Osnov ishrane su prirodne i umjetne livade.

4.) Mliječna gospodarstva. U ovom sistemu osnovna gospodarstva su mliječna, ali ima i mješovitog tipa.

5.) Ratarsko-stočarska gospodarstva. Glavna je ratarska proizvodnja, ali se u ovom sistemu kombinira i držanje uzgojne stoke, uzgojna i tovena stoka, te mliječna stoka.

6.) Ratarska gospodarstva. Proizvode uglavnom ratarske proizvode za tržište. Stočarstvo u ekonomici ovih gospodarstava ima sekundarno značenje.

7.) Intenzivna gospodarstva. U ovu grupu pripadaju gospodarstva, različitih proizvodnih smjerova, a naročito intenzivno trgovačko povrtlarstvo, specijalni voćnjaci, svinjogojstvo i peradarstvo. Površine su malene (mala gospodarstva). Glavni prihodi su ovih farma od uloženog rada i kapitala.

TIPOVI GOSPODARENJA U ČEHOSLOVAČKOJ

Glavni tipovi gospodarenja u ČSR su (Reich, Dokladal, Hrblich):

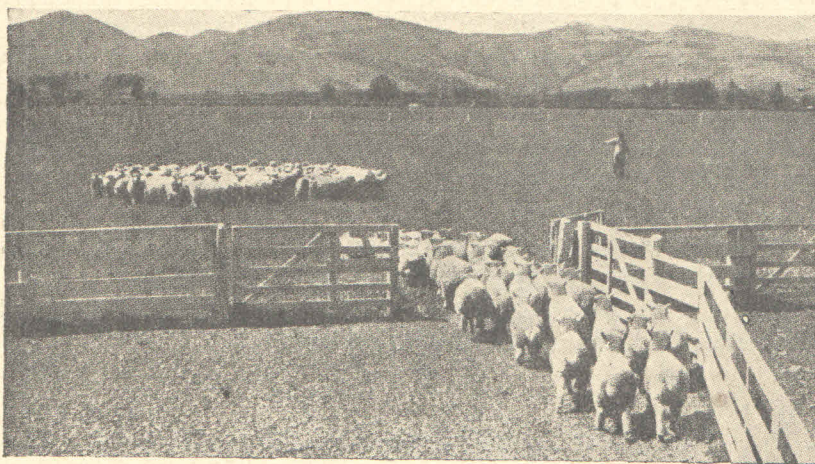
1.) Reparska. U tim gospodarstvima glavna kultura je šećerna repa, zatim ječam i pšenica, a u velikoj mjeri zastupljena je i proizvodnja mlijeka. U takvim većim intenzivnim gospodarstvima ne uzgaja se telad, muzne krave kupuju se, a u malim odgajaju telad i povezuju proizvodnju mlijeka i uzgoj podmlatka. S proizvodnjom mlijeka često je spojen uzgoj svinja.

2.) Žitarska. Taj smjer gospodarstava najviše je zastupljen u Republici. Najveći postotak oranica je pod žitaricama (god. 1933. — 60,5%). Pored žitarica i krumpira gaje se u pojedinim krajevima specijalne kulture duhana, hmelj, vinova loza, voće i povrće, pa dolaze i tipovi vinogradarsko-voćarskih, hmeljarskih i duhanskih gospodarstava.

3.) Žitarsko-krumpirska. Ta gospodarstva dolaze u područjima iznad 500 m nadmorske visine. Od žitarica najviše su zastupljene raž i zob, a ponegdje u Slovačkoj zasijavaju i znatne površine pšenicom. Ima krajeva gdje krumpir zauzima i 20% oranične površine.

Tamo gdje se krumpiri uzgajaju za proizvodnju žeste, razvila su se gospodarstva s jakom proizvodnjom žeste. S razvijenim uzgojem krum-

Slika 9. Tip ovčarskog gospodarjenja, uzgoj janjaca na intenzivnim pregonkim pašnjacima — Novi Zeland

pira i otpacima kod proizvodnje špirita povezana je vrlo razvijena stočna proizvodnja svinjogojstvo, jer ima dosta hrane, naročito gdje se u takvim gospodarstvima proizvodi mlijeko. Prihodi stočne proiz-

Slika 10. Tip ovčarskog gospodarjenja, Merino uzgoj na brdskim pašnjacima — Njemačka

vodnje u ovim gospodarstvima znatno premašuju prihode biljne proizvodnje. U nekim krajevima krumpirska i špiritarska gospodarstva razvila su se u vrlo intenzivna gospodarstva.

4.) Travnjačka. U tim gospodarstvima glavna je stočna proizvodnja. Glavni prihodi su od prodaje goveda i svinja. U zapadnim krajevima zemlje prihodi su od mlijeka, a u istočnim više od mliječnih proizvoda (sir, maslo). Žitarice što ih gaje u tim gospodarstvima služe za vlastite potrebe, malo dolaze u obzir za tržište. To su pašnjačke, travopoljna i tropoljna (čista i poboljšana), pa i intenzivna gospodarstva.

Glavni sistemi gospodarenja u tom rajonu su: pašnjačka alpska gospodarstva, travopoljna i tropoljna.

Najtipičnija su alpska pašnjačka gospodarstva.

Pašnjački sistem gospodarenja zastupljen je u nizinama uz rijeke (na pr. rijeku Latarči), ta područja su često poplavna.

Poseban tip pašnjačkog gospodarenja je zadružni uzgoj mlade stoke, naročito bičića, na zadružnim pašnjacima.

GLAVNI TIPOVI GOSPODARENJA U SAD

1. Žitarički,
2. Pamučni,
3. Šećerni i specijalnih kultura,
4. Navodnjavani,
5. Voćarski i orašarski,
6. Povrćarski,
7. Mliječni,
8. Peradarski (1940. bilo ih je prema popisu 217.570),
9. Stočarski (govedarski),
10. Ovčarski,
11. Šumski.

Monokulturu (osim specijalnih kultura: vinova loza, voćke, povrće i sl.) nalazimo danas uglavnom u nekim predjelima SAD. U tom pogledu naročito su interesantne pšenične farme. Kako se o njima kod nas mnogo raspravlja, prikazat ću ih malo opširnije.

Sjeverno-američke pšenične farme

U prerijama SAD razvile su se specijalizirane pšenične farme, na novo kultiviranim zemljištima. Stvorene su, kao veleposjed (robovlasničke latifundije), a sve više ustupaju mjesto gospodarstvima veličine u prosjeku od 65 ha površine*. Žitarske farme mogu obrađivati 2—3 radnika. Zemlja je dobra, duboka. Na novo kultiviranim tlima je slatki pririjski humus, bogat mineralnim hranivima i prema

*) Zbog nerazumijevanja ovog procesa, kod nas su neki ljudi zašli na stramputicu. Lenjin za taj proces kaže: »Prelaz od robovlasničkih latifundija, koje se 9/10 uopće ne obrađuju, na sitnu trgovinsku zemljoradnju«.

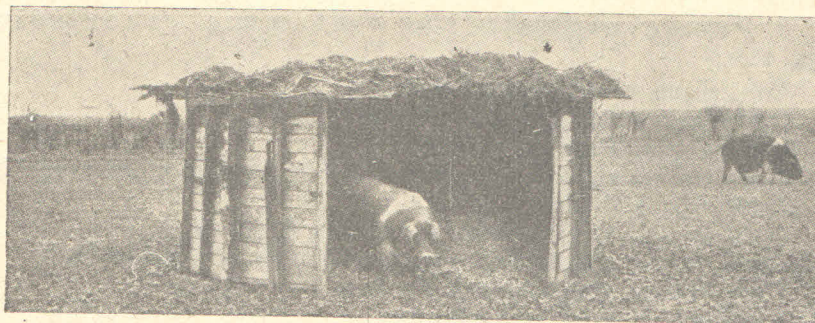
tome vrlo plodan. Radničke nadnice su visoke. Jedan q pšenice isplati 1—2 radna dana, a u evropskim zemljama 4 i više.

Velike pšenične farme leže većinom u blizini malih željezničkih stanica. Njihova rentabilnost ovisi o tome, da li se može žito otpremiti željeznicom, bez velikih troškova. Na zemljištima, koja su nanovo pri-

Slika 11. Uzgoj Merino ovaca na planinskim pašnjacima

vedena kulturi, sije se pšenica na dobrim tlima, 8—10 godina. Takvu zemlju ne treba gnojiti po 30 godina. Kratki vegetacioni period zahtijeva, da radovi budu završeni u 6 mjeseci. Prodaje se samo pšenica. Zob i sijeno koristi se za vlastite potrebe. Svinje i muzne krave gaje se eventualno samo za vlastite potrebe.

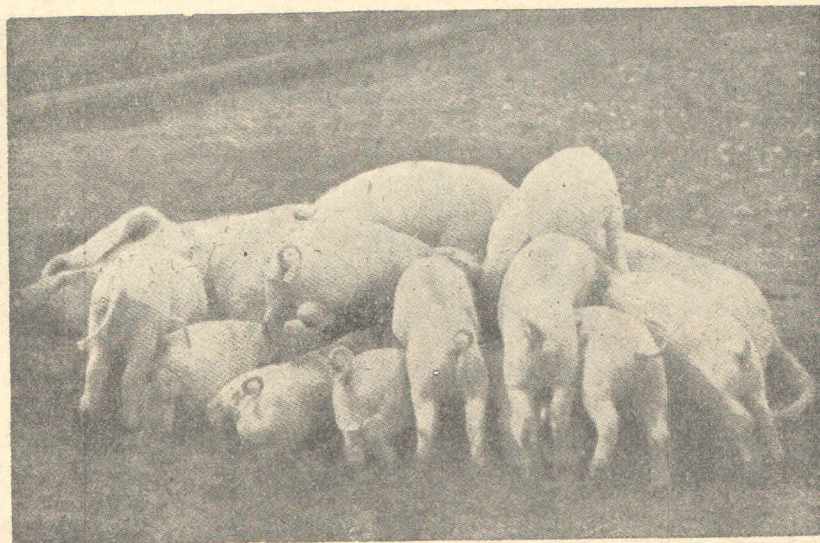

Slika 12. Svinjogojsko gospodarstvo — uzgoj krmača na paši

Velike farme često kupuju povrće i krumpir što ih uzgajaju u okolici male farme, uglavnom za vlastitu potrebu. Slamu pale. Žanje se ispod klasa i kad se žito odveze, strnokos se pali. Stajski gnoj se ne upotrebljava. Na mnogim mjestima smatra se neugodnim teretom: spaljuje se ili zakopava, a farmeru je drago, ako mu susjed odveze taj teret. Farmeri tvrde da stajski gnoj razmnaža korove i više škodi,

nego koristi. Izbjegava se sve, što povećava rad. Kod obrade zemlje izbjegava se svaki zahvat, koji im je apsolutno potreban.

Prema podacima švicarskog seljačkog sekretarijata Laur je utvrdio slijedeće tipove gospodarstva, polazeći sa dva gledišta:

Slika 13. Svinjogojsko gospodarstvo — Njemačka

I. Prema najvažnijim sistemima iskorišćivanja tla:

- Poboljšana tropoljna gospodarstva,
- Djetelinsko-travna gospodarstva,
- Travna gospodarstva s oranjem,
- Čista travna gospodarstva njemačko-švicarskog nizozemlja i brežuljkastog područja,
- Čista travna gospodarstva u alpskim dolinama,
- Čista travna gospodarstva u najboljim voćnim položajima,
- Čista travna gospodarstva s pašom,
- Lucernska travna gospodarstva,
- Jurska gospodarstva bez paše,
- Jurska gospodarstva s pašom,
- Alpska gospodarstva,
- Bindska i valiska gospodarstva u visinskim dolinama.

I. Prema najvažnijim marvogojskim gospodarstvenim sistemima:

- Mliječna gospodarstva,
- Uzgojna gospodarstva,

Gospodarstva za tovljenje,
Kombinirana gospodarstva.

Rentabilnost pojedinih tipova gospodarenja

Godine 1930. čisti prihod za razne tipove gospodarstava u ČSR bio je (po Reichu) :

Smjer gospodarstva	na 1 ha
Reparska	550 Kč.
Žitarska	508 „
Žitarsko-krumpirska	75 „
Krmna	105 „

Najveći čisti prihod imala su reparska gospodarstva, najmanji žitarsko-krumpirska. I aktivni poljoprivredni kapital najveći je u reparskim gospodarstvima.

Prihod stočarske proizvodnje na 1 ha poljoprivredne površine u reparskim gospodarstvima relativno je manji, nego u gospodarstvima ostalih tipova, ali u apsolutnom smislu nije manji. Ti primitci godine 1927./28. iznosili su u reparskom rajonu 158,7 Kč. U krumpirskom rajonu 1460 Kč., u krmnom 1334 Kč.

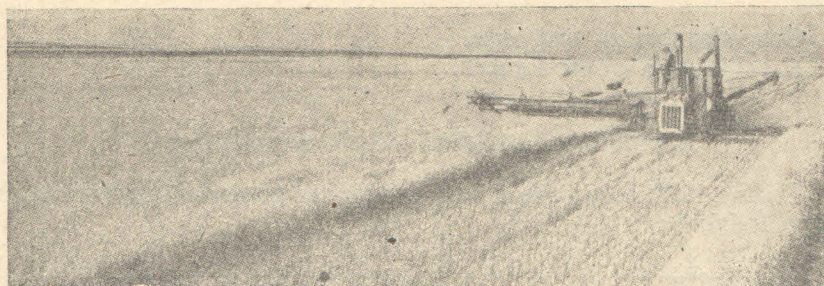
Prema istraživanjima D o k l a d a l a odnos novčanih prihoda biljne i stočne proizvodnje različit je kod raznih tipova gospodarstava, kako se to vidi iz pregleda tabele.

Od ukupnih novčanih prihoda otpada u postocima :

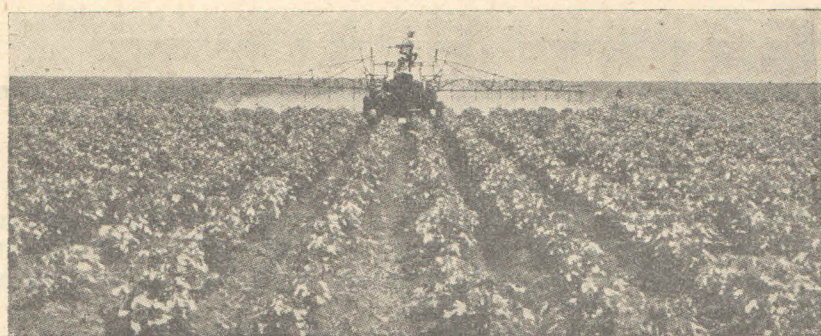
U rajonu	Na proizvodnju	
	Biljnu	Stočnu
Reparskom	59,11	40,89
Žitarskom	44,47	55,53
Žitarsko-krumpirskom	36,91	63,09
Travnjačkom	17,11	82,89

Podaci u toj tabeli pokazuju, da od ukupnih novčanih prihoda u istraživanim gospodarstvima veći procenat dolazi od biljne proizvodnje (59,11%), samo u poduzećima reparskog smjera.

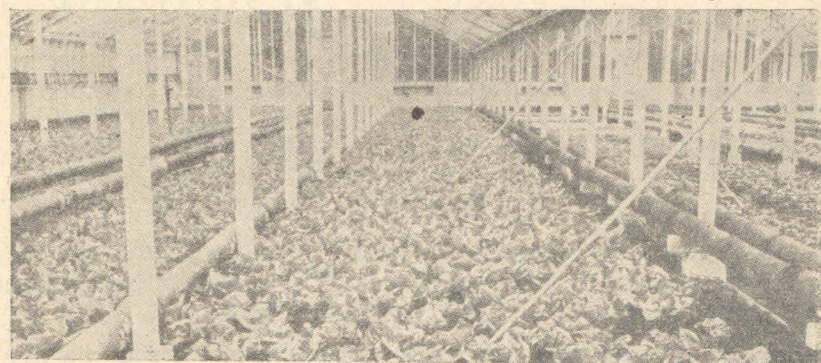
Naša društvena poljoprivredna poduzeća, s obzirom na svoju izgrađenost, opremljenost suvremenim sredstvima za proizvodnju, klimatske prilike, produktivnost našeg stočnog materijala, i ratarskih

Slika 14. Tipično pšenično gospodarstvo — Australija

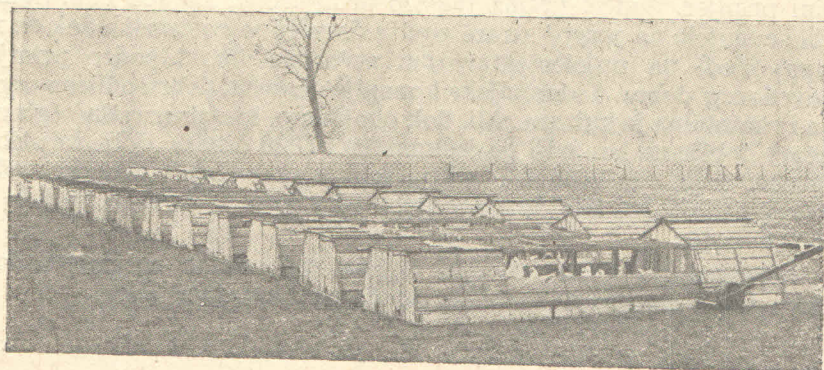
Slika 15. Pamučno gospodarstvo — Sudan

Slika 16. Tip intenzivnog gospodarenja. Uzgoj povrća u velikim staklenim kućama

kultura i dr., nalaze se na već dosta visokom stepenu s obzirom na proizvodnju i kad se upotrebi svjetsko mjerilo zemalja s naprednom poljoprivredom.

Naime, ~~sva~~ naša poljoprivredna dobra nemaju često još ni nekih primarnih elemenata izgrađenosti: putove, električne struje, uvedenog vodovoda. Opremljenost suvremenim poljoprivrednim strojevima i oruđima na niskom je stepenu, Upotreba umjetnih gnojiva je još uvijek mala. Raspored oborina u toku vegetacionog perioda najčešće je vrlo nepovoljan, a količine oborina, koje u tom periodu padnu, vrlo

Slika 17. Uzgoj kopunuziranih pietlića na pašnjaku — Windsor, Engleska

su varijabilne u pojedinim godinama. Naš stočni materijal i većina biljnih kultura imaju nisku produktivnost. Da bi se povećala proizvodnja po jedinici površine i po grlu stoke na našim poljoprivrednim gospodarstvima uopće, a prvenstveno na društvenim poljoprivrednim poduzećima i da bi se mogli pravilno izgrađivati odgovarajući tipovi gospodarjenja, neophodno je razviti seriozan i sistematski rad na istraživanju i rješavanju, odnosno samo na rješavanju navedenih elemenata i faktora. Istraživački rad, međutim u pogledu povećanja produktivnosti našeg stočnog materijala stvarno ni ne postoji, a neznatan je i u pogledu biljnog materijala. A, problem je baš u tom. Poljoprivredna poduzeća trebaju imati takav kvalitetan materijal, ako se želi da im proizvodnja bude velika, a prihodi zadovoljavajući, isto kao što industrijska poduzeća moraju imati dobre sirovine, da bi postigla željeni cilj.

Međutim, gledanja na istraživački rad kod nas, način rada, koji je uvriježen, kao i onaj, koji mu se nameće, odnos prema radu i sistem financiranja takvi su, da taj rad gotovo sasvim kompromitiraju i anuliraju. A, eto, pitanje proizvodnosti i rentabilnosti naših poljoprivrednih poduzeća, bar što se tiče društvenih i zadružnih gospodarstava, nije više toliko njihova stvar, koliko je to stvar istraživačkih ustanova.

Pitanje izgrađenosti i opremljenosti, u prvom redu je financijsko pitanje. Društvena poljoprivredna dobra tu su, ipak, u zapostavljenom položaju. Jedno od naših najvećih i najboljih i dobro vođenih dobara nema navedenih osnovnih elemenata izgrađenosti: vodovoda, električne struje, putova. Pored njega je, jedno također veliko industrijsko poduzeće i također društveno općenarodna imovina. Sve je kod njega moderno uređeno, počevši od pogona, radničko-namješteničkih stanova, do razno-raznih igrališta i zabavišta. Pored toga, ovo je poduzeće, prema dosta pouzdanim informacijama, poklonilo, nedavno radničko-namješteničkoj menzi 60 milijuna dinara. Nije to jedini primjer. Sudeći prema takvim primjerima, novaca ima. Samo, ne bi se smjelo na jednoj strani suviše darežljivo postupati, dok se na drugoj štedi na najelementarnijim stvarima. Ili, također primjer s navedenog dobra. Industrijska konoplja na ovom dobru odlično uspijeva i rentabilna je kultura. Ali, dok ovo dobro, kao proizvođač (glavni faktor) dobije na konoplji po jednom ha 10.000 dinara, dotle tekstilna tvornica, koja tu konoplju otkupljuje i prerađuje (drugorazredni faktor) pobere 100.000 dinara dobiti. Kad bi bilo obratno, možda bi bilo pravilnije.

Interesantno je, da se kod ocjene rada naših poljoprivrednih dobara takvi eminentni problemi uopće ne uzimaju u obzir.

LITERATURA:

1. Arbeitsgemeinschaft Deutscher Schweinezüchter e. V., Bonn: Die Schweinezucht in Deutschland.
2. Arbeitsgemeinschaft Deutscher Rinderzüchter — e. V., Bonn: Deutsches Schwarzbuntes Niederungsvieh.
3. British Council: British Agricultural Bulletin br. 21. i 22.-1952., 25., 27., 28., 29., 33., 34.-1954. 36.-1955.
4. Doklady: Racionalisace zemědělské výroby v ČSR. Praha, 1930.
5. Deutsche Zuchtvieh im. — und export GmbH H., Bonn: Moutons d'Allemagne.
6. Deutsche Zuchtvieh im. — und export GmbH H., Bonn: Höhenvieh aus Deutschland.
7. Deutsche Zuchtvieh im. — und export GmbH H., Bonn: Zuchttränder aus Deutschland.
8. Forsteg G. W. i Leager M. C.: Elements of agricultural economies, New York 1951.
9. Forster G. W.: Farm organization and management.
10. Kautsky K.: Agrarno pitanje (prevod s njemačkog), Beograd, 1953.
11. Krafft G.: Die Betriebslehre, Berlin, 1919.
12. Krblíč J.: Přehled československého zemědělství, Praha 1947.
13. Laur: Landwirtschaftliche Betriebslehre Aaran 1917.
14. Laur: Metodika zemědělské ekonomiky, Praha, 1937.
15. Landsverband Bayerischer Rinderzüchter — München — Aus Bayerns Rinderzucht.
16. Lenjin V. I.: Sočinenja t. III.
17. Lenjin V. I.: Novi podaci o zakonima razvika kapitalizma u poljoprivredi.
18. Marx K.: Kapital t. I., II., III.
19. Mihlečić A.: Izrada perspektivnog programa za unapređenje poljoprivrede (rajonni poljoprivredne proizvodnje). Agronomski glasnik br. 5. Zagreb, 1952.
20. Mirković M.: Seljaci u kapitalizmu, Zagreb, 1952.
21. Rapajić N.: Rajonizacija poljoprivrede. Srpska riječ br. 388., 1953.
22. Rapajić N.: Poljoprivredne radne asocijacije u Engleskoj. Agronomski glasnik br. 1., 1955.
23. Rapajić N.: Organizacija i uprava velikog gospodarstva u Engleskoj. Agronomski glasnik br. 4., 1955.
24. Reich E.: Zaklady organizace zemědělství československé republiky, Praha 1934.
25. Stebut A.: Naši glavni poljoprivredni reční — Beograd 1926.
26. Viljams: Opće ratarstvo.
27. Zalcman i dr.: Organizacija socijalističkih poljoprivrednih poduzeća, PNZ, Zagreb, 1950.
28. Stočarstvo: 1947., — 8, 9, 50, 52, 53, 54, 55, g. (do 6 broja) PNZ, Zagreb.
29. B. Proizvodnja: 1947., 8, 9, 50, 51, 52, 53, 54, 55, g. (do 5. br.).
30. Desetgodišnji program unapređenja poljoprivrede FNRJ 1952.-1962. (u rukopisu).
31. Vlastita proučavanja i zabilješke iz SSSR, Danske, Vel. Britanije, ČSR, Zap. Njemačke, Austrije, Belgije.
32. Zabilješke s naučnih ekskurzija sa studentima na poljoprivredna poduzeća i druge poljoprivredne ustanove u Slavoniji, Sremu, Dalmaciji, Lici i okolici Zagreba god. 1955.